

BURSA'NIN KADİM SEMTİ HİSAR'DA VAKIFLARIYLA YAŞAYAN İNSAN

Saadet MAYDAER
Prof. Dr., BUÜ İlahiyat Fakültesi

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından bir ölçüde sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturduğu topluluktur. Bu kişilerin toplanma yeri genellikle mahallenin merkezi sayılan mesciddir. Hatta bu nedenle Osmanlı mahallesinin bir tanımı da “aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimi” şeklinde yapılmıştır. Bu, aynı zamanda mahallede dinî açıdan homojen bir yapılanma olduğu anlamını taşımaktadır.

Bursa, Orhan Gazi'nin şehre yeni merkezler kazandırma anlayışının sonraki hükümdarlarca benimsenmesiyle inşa edilen sultanî külliyelerin etrafında şekillenmiş olan başlıca beş büyük semtten mürekkep bir şehre dönüşmüştür. Bu semtler şu şekilde sıralanabilir;

1. Surların içinde kalan ve Bizans'tan alınmış olan eski şehre Osmanlı döneminde yapılan ilavelerle saray ve darphaneyi de kapsayan Hisar semti,

2. Şehrin tam merkezinde yer alan Ulucamii ve Orhan Camii ve etraflarında kümelenmiş bulunan çarşılar ve hanlar gibi mekânlarda ticarî hayatın kalbi durumunda olan Hanlar bölgesi,

3. Şehrin doğusundaki Yıldırım Külliyesi'nin çevresinde yerleşmiş bulunan Yıldırım semti,

4. Şehrin batı kesiminden Gökdere Vadisi'yle ayrılan ve doğal yapısıyla biraz daha yüksek konumda kalan Yeşil Külliyesinin etrafındaki Yeşil Senti,

5. Şehrin batısında bulunan ve Hisar'dan Cilimboz Vadisi'yle ayrılan, II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye Külliyesi'nin etrafında yer alan Muradiye semti.

Bunlar arasında Hisar semti ilk ve en eski yerleşim yeri olmasının yanında, şehrin eşrafının hatta padişah ailesinin yerleştiği en gözde yerleşim yeri olmuştur. Evliya Çelebi 17. Asırda Bursa'yı ziyaret ettiğinde gördüğü Hisar bünyesinde 7 mahalle, 7 mescid, bir hamam, içinde 20 dükkânın bulunduğu bir çarşının varlığından söz etmiştir. Ancak bu konuda yapılan araştırmalar Hisar'ın bundan çok daha fazlasına sahip olduğunu göstermektedir. Zira Hisar, Osmanlı Klasik döneminde 21 mahalle, 29 mescit, 2 kilise, 5 hamam, 2 imaret, 5 zaviye, 7 medrese ve 19 mektebe ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca saray, darphane ve Osmanlı Devleti'nin kurucuları Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin türbeleri de Hisar'da yer almaktadır. Saray, Bursa başkent olmaktan çıktıktan sonra bile Padişah ailesinin bazı fertlerini ağırlamayı sürdürmüş ve ilerleyen zamanda ambar-ı hassası, simithanesi ve helvahanesi ile İstanbul'daki saray için çeşitli yiyecek maddelerinin üretildiği bir mekân olarak hizmet vermiştir.

Hisar'daki Müesseselerin İnşasına Yönelik Vakıflar

Bir vakıf medeniyeti olarak nitelendirilen Osmanlı'da vakıf kurumunun yerel bazda kuruluş ve işleyiş mekanizmasına dair ince ayrıntılar dikkatle incelendiğinde bu toplumdaki insanların sahip oldukları en küçük bir mal varlığını bile vakfetmekten büyük

bir mutluluk duydukları anlaşılmaktadır. Sahip olduğu mal varlığını vakfetmek isteyenler öncelikle bulundukları çevreyi, çoğunlukla da mahallesindeki mescidi veya mektebi tercih etmektedirler. Vâkıf, eğer maddî gücü elveriyorsa çocukların okuyacağı bir mektep, gençlerin yüksek tahsil göreceği bir medrese veya mahalle sakinlerinin ibadetlerini yerine getirebileceği bir mescid inşa ettiriyordu.

Hisar'da Klasik dönem boyunca inşa edilmiş vakıf destekli yapıların büyük çoğunluğunu mescidler oluşturunuyordu. (%39,18) Bu mescidlerin, %62.06'lık gibi büyük bir kısmı yaptırınının, %17.24'ü ise yakınında bulunan bir binanın adıyla anılıyordu. Hisar bünyesinde ilk tesis edilen mescidlerin bânilerinin sultan Orhan Gazi ve ailesi olduğu görülmektedir. Buna göre Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethettikten sonra kale içinde -varlığı ve nerede olduğu hakkında bir görüş birliği bulunmamakla birlikte- bir mescid yaptırdığı düşünülmektedir. Yine Orhan Gazi'nin ağabeyi Alaaddin Bey'in biri Hisar içinde, diğeri Kükürtlü civarında olmak üzere iki mescidle bir zaviye yaptırdığı anlaşılmaktadır.

Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun tarafından Saltanat Kapı yakınında yaptırılan Nilüfer Hatun mescidi, Darphane binasının yakınında olduğu için, "Darphane Mescidi" adıyla da anılmıştır. Orhan Gazi'nin çok sevdiği oğlu Süleyman Paşa da Hisar'ı ihya edenler kervanına katılmıştır. Kâtib Çelebi Cihannümâ'da Süleyman Çelebi'nin inşa ettirdiği eserler arasında "Bursa Kal'a içinde Kaplıca etrafında bir câmi'" olduğunu dile getirmektedir.

Sultanların Hisar'a katkıları ilerleyen süreçte de devam etmiş, I. Murad çok direkli ve kubbeli bir Ulucamii örneği olarak kabul edilen Şehadet Camii'ni inşa ettirmiştir. Semtteki en büyük camii olarak kabul edilen bu caminin 767/1365 yılında yapıldığı düşünülmektedir. Sultanların yanı sıra devlet adamları, ilim adamları, sanatkârlar ile şehrin ve dolayısıyla semtin önde gelen diğer simaları da Hisar'daki vakıf destekli kurumları inşa faaliyetlerinde öncü rol üstlenmişlerdir.

Çoğunlukla kendileri de Hisar'da ikâmet eden ve yaşadıkları semtin gelişimine katkıda bulunan Sultan, devlet adamı, sanatkâr, tüccar vb. farklı kesimlerden gelen tüm bu kimselerin vakıf destekli yapılarıyla Hisar gittikçe daha da güzelleşmiştir.

Hisar'daki Mevcut Kurumların Sürekliliğini Sağlamaya Yönelik Vakıflar

Mahallede bir vâkıf tarafından bina edilmiş cami, mescid, zaviye ya da medresenin uzun yıllar ayakta kalabilmesinde, daha sonra başka hayırsever vakıf kurucularının desteklerinin büyük katkısı olduğu şüphesizdir. Bunun için bazen fiziksel yapının varlığını idame ettirmesi sağlanmaya çalışılmış, bazen de mevcut kurumun fonksiyonelliğini koruyabilmesi hedeflenmiştir. Vakıf kurucuları tüm bu hususları dikkate alarak kendi açılarından eksikliği gördükleri bir hususun giderilmesi ya da mevcut kurumların hizmetlerinin aksamasının önüne geçilmesine yönelik yeni ve ilave vakıflarda bulunmuşlardır.

Vakıf kurucuları, vakıfda bulundukları kurumun kendi sakini oldukları mahallede olmasına büyük özen gösteriyordu. Adeta bir gelenek halini alan bu hususun en önemli nedeni, İslâm dininin "Komşusu açken tok yatan bizden değildir"¹ prensibi gereğince

¹ bk. İbn Ebû Şeybe, Musannef, İmân ve rü'yâ, 6; ayrıca benzer hadisler için bk. *Hadislerle İslam*, DİB Yayınları, III, 105; IV, 341, 470.

yardım edecek kişilerin öncelikle kendi çevrelerinden işe başlamalarıdır. Böylece sahip olduğu maddî gücü vakıf yoluyla amme hizmetine sunmak isteyen herkes, kendi mahallesinin gelişimine katkıda bulunacak kurumlar kurmuş ya da var olan kurumların sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda kolektif bir kalkınma bilincine sahip oluşun da göstergesidir.

Hisar'da inşa edilmiş kurumların sürekliliğini sağlamaya yönelik vakıflar arasında cami, mescid, zaviye gibi kurumların zaman içinde uğrayacakları yıpranma neticesinde duyacakları tamir ve bakım ihtiyaçlarının giderilmesini bir nebze de olsa destekleyebilmeyi hedefleyenlerin varlığı dikkati çekmektedir. Bunlardan biri olan Emine bnt Hasan, Satı Fakih Mahallesi'nde bulunan evinin kendisinin ölümünün ardından kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirin Hisar'daki Üftade Zaviyesi'nin tamiri için harcanmasını istemektedir.

Mevcut kurumların varlığını devam ettirebilmesi için düzenlenen vakfiyelerde mahalle halkının ibadetini yerine getirmek üzere bir araya geldiği mescidlerin aydınlatma ihtiyacının giderilmesinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu tür vakıflara güzel bir örnek, Kal'a-i Umurbey Mahallesi sâkinlerinden Şerife Hatice Hatun bnt es-Seyyid Mustafa'nın vakfidir. Hatice Hatun, vakfettiği 4000 dirhem nakit paranın işletilmesiyle elde edilecek gelirin büyük bir kısmının bu amaçla kullanılmasını arzu ettiğini vakfiyesinde kaydettirmiştir.

Cami, mescid, zaviye ya da medrese gibi kurumların devamlılığını sağlayan esas unsur olan görevliler de Hisar'da sâkin olanlar tarafından kurulan vakıflarca çeşitli şekillerde desteklenmişlerdir. Bu bağlamda Hisar'da mevcut kurumlarda vazifelerini yerine getiren görevlilerin bazen barınacakları ev ihtiyacı karşılanmış, bazen de "cüz okuma" talebi karşılığında kendilerine tahsis edilen ücretlerle maddî refahlarına az da olsa katkıda bulunulmuştur.

Hisar'daki Toplumsal Hayata Yönelik Vakıflar

Bir mahalle ya da bölgenin sâkinlerinin toplumsal yaşamlarını rahatça sürdürebilmesine yönelik vakıflar arasında onları toplu yemek, kitap okunması vb. faaliyetlerle bir araya getirip kaynaştıracak çeşitli vakıflar bulunmaktaydı. Mahallede maddi anlamda sıkıntı yaşayan kimselere yönelik de onları destekleyici vakıflar kuruluyordu.

Topluma yönelik hizmetleriyle ön plana çıkan Hisar'daki vakıf kurucularına örnek olarak Seyyid Hüseyin Erzincanî verilebilir. Erzincanî, vakfiyesinde fakirler için her gün yemek hazırlanmasını istemiş, yemeğin niteliği hakkında herhangi bir açıklama getirmemiş, ancak bu iş için günlük 10 dirhemin ayrılmasını öngörmüştür. Bu meblağla hazırlanabilecek yemeğin miktarı çok fazla değildir. Ancak bu yönde devamlı bir hizmet sağlanması açısından önemlidir.

Seyyid Hüseyin'in vakfiyesinde yer alan ilginç bir toplumsal hizmet arzusu daha vardır. Buna göre, yıl içinde dinî açıdan önemli sayılan üç günde mahallenin farklı kesimlerine geniş katılımlı yemek hazırlıkları yapılacaktır. Bu yemeklerin niteliği konusunda da herhangi bir açıklama getirilmemiş, ancak her biri için sarfedilecek parasal meblağlar belirtilmiştir. Buna göre Receb ayının 27'sinde yani Mirac Gecesi'nde Güranî Mahallesi'nde yaşayan fakirlere yemek verilecektir. Bunun için 600 dirhem para

harcanacaktır. Ramazan ayının 27'inci gecesı olan Kadir Gecesi'nde ise aynı yemekten mahallenin zenginlerine ikram edilecektir. Onlara hazırlanacak yemeğe sarfedilecek miktar da 600 dirhemdir. Seyyid Hüseyin, aynı yemekten mahallenin hem fakirlerine hem de zenginlerine yedirerek onları eşit gördüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak bu noktada zenginlerle fakirleri ayırıp neden farklı günlerde davet ettiğı sorusu akla gelmektedir. Seyyid Hüseyin bu ayırımla aynı toplumsal sınıftan olan insanları bir araya getirmeyi hedeflemiş olmalıdır. Bu insanlar yemek daveti sayesinde dinî açıdan mübarek sayılan gecelerde bir araya gelecek, önce karınlarını doyurup, sonra mahallede vâkıfın yaptırdığı mescidde cemaatle namazlarını kılacak ve ardından da şeyhin nasihat, tevhid, tesbih ve temhiden oluşan vaazını dinleyeceklerdir. Aynı sosyal sınıfa mensup insanların sorunları hatta zaafı bir birine benzer niteliktedir. Dolayısıyla yemek vesilesiyle hem birbirleriyle fikir alışverişinde bulunmaları kolaylaşacak, hem de kendilerine yapılan vaazın niteliğı, konumlarına, sorun ve zaafılarına uygun olacaktır. Bu da onların manevî bir ortamdaki bir araya gelişlerinden her açıdan daha fazla yararlanmalarını kolaylaştıracaktır.

Seyyid Hüseyin Erzincanî, yaptığı vakıf hizmetleriyle toplumun tüm kesimlerini kucaklamayı hedeflemiştir. Bu yüzden de sadece zengin ve fakirlere yemek yedirmekle yetinmemiş, toplumun hayır hizmetlerinde belki de en az hatıra gelen kesimini, hapishanedeki mahkûmları da bu hizmetten yararlandırmıştır. Yılın üçüncü mübarek gecesinde hapishanedeki mahkûmlara yemek hazırlanması isteğini vakfiyesinde tescil ettirmiştir. Mahkûmlara hazırlanacak yemek için ayrılan meblağ, diğer gruplar için harcananın üç katı olan 1800 dirhemdir. Vâkıfın mahkûmlara özel bir ihtimam göstermesinin nedeni oturduğu ve vakıflarını gerçekleştirdiğı mahallenin şehrin hapishanesine oldukça yakın bir mekânda yer almasıdır. O dönemde hapishane, Bursa Hisarı'nın güney ucunda, Zindankapısı olarak anılan semtte bulunuyordu. Dolayısıyla Seyyid Hüseyin mahkûmların durumundan haberdardı. İçlerinde bulundukları sıkıntıyı bir nebze olsun hafifletebilmek, yılda bir gün de olsa onlara gönüllerince yiyip içebilmek fırsatını tanımak istiyordu. Bu nedenle de onların yemeğine diğerlerinden üç kat fazla para ayrılmasını istemiştir.

Seyyid Hüseyin'in geniş bir bütçe ayırdığı sosyal içerikli diğer bir harcama kalemi ise mektebde okuyan çocukların giydirilmesidir. Bunun için sarfedilmesini öngördüğü meblağ 1800 dirhemdir. Yılda iki kez Ramazan ve Kurban Bayramlarında çocukların baştan ayağı giydirilmesini arzu etmektedir. Seyyid Hüseyin işi birilerinin insafına bırakmamak için de alınacak malzemenin neler olacağını tek tek vakfiyesine kaydettirmiştir. Böylece çocukların başlıktan ayakkabıya, paltodan gömleğe, pantolona kadar tüm ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır. Giyecek alınan çocuklar mektebde okuyan 15 çocuktur. Bu çocuklar, mektebe alınırken zaten mahallenin fakir ve yetim çocukları oldukları için seçilmişlerdir. Dolayısıyla Seyyid Hüseyin, kendi mahallesindeki muhtaç durumdaki çocukların hem eğitimini hem de giyim-kuşam masraflarını üstlenmiş durumdadır.²

² Kaynaklar için bk. Bursa Şer'iyecileri (BŞS) A 25, A 44, A 81, B 95, A 47, A 63, B 31, B 26, B 42, B 43, A 111, A 153, A 24, A 4; Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 4, 1984, s. 69-78; Kepecioğlu, Kamil. *Bursa Kütüğü 1-4*. haz.: H. Algül, O. Çetin, M. Hızlı, M. Kara, M.A. Yediyıldız, İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009; Maydaer, Saadet, "Seyyid Hüseyin

